

นวนิทัศน์ของละครร้อง

พวงเพ็ญ สว่างใจ*

บทคัดย่อ

ละครร้องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มีความแปลกใหม่ในด้านขนบของการแสดง ด้วยรูปแบบและเนื้อหาที่มีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยและมีความแตกต่างไปจากละครราชวอยให้ละครร้องมีความน่าสนใจยิ่งขึ้น การแสดงละครร้องให้ความสำคัญกับการขับร้องของตัวละคร ฉากและการแต่งกายของตัวละครนั้นแต่งอย่างสมจริงตามท้องเรื่อง และแสดงเรื่องราวของสามัญชน ยิ่งไปกว่านั้นเรื่องแนวรักชายหญิงสามัญทำให้ผู้ชมชื่นชอบเพราะมีความใกล้ตัว ละครร้องแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการด้านการละครของไทยและเป็นจุดประสานระหว่างละครราชวอยกับละครพูด ด้วยเหตุที่ละครร้องใช้ต้นทุนการแสดงที่ต่ำกว่าละครราชวอยจึงเหมาะกับธุรกิจบันเทิงที่แข่งขันกันในสมัยนั้น

ความนำ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางนโยบายให้ประเทศไทยมีการเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาอารยประเทศ ทรงสนับสนุนให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารไปศึกษาและดูงานยังต่างประเทศ ส่งผลให้ประเทศไทยมีความเจริญและเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้านรวมทั้งด้านการละครด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีละครบางประเภทได้รับเปลี่ยนรูปแบบการแสดงและเนื้อเรื่องให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพสังคมและรสนิยมของผู้ชมในสมัยนั้น

* นักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

นอกจากนี้การมีชนชั้นกลางเข้ามาแทนที่ระบบไพร่และทาสที่ถูกล้มเลิกไปมีส่วนต่อการสร้างสรรค์งานละครเช่นกัน กล่าวคือมีผู้ชมละครที่ขยายวงกว้างออกไปและสนใจชมละครมากยิ่งขึ้น จึงทำให้เจ้าของคณะละครมีรายได้มากขึ้น ละครกลายเป็นสิ่งที่แข่งขันเพื่อธุรกิจ การที่ละครเปลี่ยนจากสิ่งประดับเกียรติยศของชนชั้นสูงมาเป็นสิ่งที่ทำรายได้จึงทำให้คณะละครต้องสร้างสรรค์ผลงานให้ถูกอกถูกใจผู้ชม ดังที่ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ กล่าวไว้ว่า

การเลิกระบบไพร่และระบบทาสทำให้มูลนายหรือผู้มีบรรดาศักดิ์ไม่อาจรักษากำลังคนไว้แสดงโขนละครเพื่อประดับเกียรติยศอีกต่อไป หากประสงค์จะมีละครไว้ประดับบารมีบ้างก็ต้องคิดอ่านรับงานแสดงเป็นค่าใช้จ่ายเลี้ยงคณะละครของตนทำให้เกิดการแข่งขันในวงการธุรกิจบันเทิง มีการสร้างโรงโขนละครสาธารณะขึ้นหลายโรง และมีการคิดเนื้อหาและรูปแบบการแสดงมาประชันกันแข่งกันให้คนดูนิยมละครคณะของตน จึงเกิดรูปแบบละครที่หลากหลาย^๑

ละครไทยแต่เดิมยึดถือเรื่องการรำเป็นหลัก แต่เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงในวงการละครเกิดขึ้น ละครรำจึงค่อยๆ หมดความนิยมลงและละครที่มิกลื่นอายุของความบันเทิงวันตกได้เข้ามาแทนที่ เช่น ละครดึกดำบรรพ์ ละครพันทาง ละครสังคีต ละครร้อง และละครพูด ในที่นี้จะกล่าวถึงละครร้องซึ่งจัดได้ว่าขึ้นทำเนียบความนิยมของผู้ชมในสมัยนั้น ละครร้องสร้างสรรค์วิธีแสดงขึ้นใหม่เพื่อให้เหมาะกับความต้องการของผู้ชมท่ามกลางบรรยากาศของการแข่งขันด้านการละคร ละครร้องได้รับการต้อนรับจากผู้ชมเป็นอย่างดีจนสามารถครองใจผู้ชมอยู่จนถึงสี่รัชสมัยคือตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (ราวปีพุทธศักราช ๒๔๕๐-๒๔๘๐) ละครร้องมีคุณค่าต่อสังคมไทยในด้าน

^๑ สุรพล วิรุฬห์รักษ์, วรรณกรรมนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๗๗, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), ๓๔๙.

พระฉายาลักษณ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ภาพจาก
หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอนก นาวิกมูล นำมาแสดงไว้ในหนังสือ “นาฏกรรมชาวสยาม”

การสร้างควมรื่นรมย์แก่คนในสังคม และเป็นที่น่าสนใจว่าละครร้องมีการสร้างสรรค์
การแสดงที่แตกต่างจากละครอย่างใดจึงสามารถครองใจผู้ชมได้เป็นระยะเวลานาน
เช่นนี้

ว่าด้วยจุดกำเนิดของละครร้อง

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงเป็นผู้ก่อตั้งคณะละคร
นฤมิตรและทรงริเริ่มสร้างสรรค์ให้มีการแสดงละครร้องขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย
ราวปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ละครร้องเรื่องแรกที่
แสดงคือเรื่อง “อาหรับราตรี” โดยแสดงครั้งแรกที่โรงละครตึกดำบรรพ์ของเจ้าพระยา
เทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างถนนบ้านหม้อกับถนนอัษฎางค์ ละครนฤมิตรแสดง
ได้ไม่นานด้วยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงมีราชการมากจึงต้อง
หยุดกิจการลง

ในปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้
หม่อมหลวงถ้วนพระยาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์จัดการ
แสดงละครเพื่อฉลองในโอกาสที่ทำขวัญต้นลิ้นจี่ซึ่งออกผล ณ พระราชวังดุสิต จึงเกิด
เป็นคณะละครหลวงนฤมิตรขึ้น ละครหลวงนฤมิตรแสดงละครร้องหลายเรื่อง จนถึงปี
พุทธศักราช ๒๔๕๔ ก็จำเป็นต้องเลิกการแสดงเพราะโรงละครวิมานนฤมิตรถูกไฟไหม้
ต่อมาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงปรับปรุงละครขึ้นใหม่และ
ทรงมีโรงละครของพระองค์เองชื่อว่า “ปรีดาลัย” ผู้ชมต่างเรียกละครร้องที่ทรงปรับปรุง
แบบใหม่นี้ว่า “ละครปรีดาลัย” ละครแบบปรีดาลัยได้รับการกล่าวขวัญมากเพราะคนใน
สมัยนั้นชื่นชอบ แต่ละครปรีดาลัยแสดงอยู่ไม่นานก็เลิกไปประมาณปีพุทธศักราช ๒๔๕๖
แต่อย่างไรก็ตามละครแบบปรีดาลัยยังเป็นแบบฉบับของละครร้องอยู่เพราะมีคณะละคร
อื่นๆ นำแบบอย่างละครร้องแบบปรีดาลัยไปแสดง อาทิ คณะปราโมทย์เมือง บรรเทิง
ไทย ไฉนเวียง นาคบรรเทิง วิไลกรุง มาโนชสมัย ราตรีสำเริง เป็นต้น

สำหรับที่มาของละครร้องนั้นมีหลักฐานที่บุคคลในสมัยนั้นกล่าวถึงไว้ต่างกัน
กล่าวคือในพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึง
พระอัครชายาเธอเจ้าดารารัศมีลงวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๒ มีข้อความตอนหนึ่ง
ที่กล่าวถึงละครร้องเรื่อง “สาวเครือฟ้า” สรุปได้ว่า “คำร้องในเรื่องเอาแบบอย่างจาก

โอเปร่าของตะวันตก”^๒ ส่วนสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานเกี่ยวกับที่มาของละครร้องไว้ในสำล้นสมเด็จพระ จักรพรรดิที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ สรุปว่า “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนำละครบังสว้นของมลายูมาแก้ไขเป็นละครร้อง”^๓

แม้ว่าพระทรรคนะดังกล่าวจะมีความแตกต่างกันแต่อาจเป็นไปได้ว่ากรมพระนราธิปฯ จะได้ทอดพระเนตรทั้งละครบังสว้นและละครตีกดาบรพซึ่งนำแบบอย่างส่วนหนึ่งมาจากโอเปร่า พระองค์อาจจะทรงนำแบบอย่างการร้องแบบโอเปรามาดัดแปลงให้เข้ากับเพลงไทยและดนตรีไทย ส่วนบทบรรยายและบทคำหนึ่งของตัวละครนั้นมีลักษณะตรงกับละครรำ นอกจากนี้เนื้อหาของละครร้องยังปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด กล่าวคือมีการนำท่าต่างๆ จากละครรำมาใช้ในละครร้อง^๔ เช่น ท่าตัวเราจะใช้มือซ้ายจับหงายจี๊ที่ระหว่างอก นอกจากนี้ยังมีท่าโอดคือท่าร้องให้ ท่าเกี่ยวพาราสี ท่าอาย เป็นต้น กรมพระนราธิปฯ ทรงผสมผสานโอเปร่าและละครอย่างกลมกลืนจนเกิดละครแบบใหม่ที่มีลักษณะเป็นละครแบบไทยๆ มีการดำเนินเรื่องด้วยการขับร้องเพลงไทย ตัวละครแต่งกายตามสมัยนิยมและมีการผูกเรื่องเป็นไปตามสภาพชีวิตของคนไทยในสมัยนั้น จึงกล่าวได้ว่าละครร้องไม่ได้เลียนแบบจากละครชาติอื่นโดยตรงหากแต่มีการดัดแปลงและยังดำรงไว้ซึ่งลักษณะของความเป็นละครไทยเอาไว้

ละครร้องกับการปรับเปลี่ยนขนบในการแสดง

ด้วยเหตุที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงปรับเปลี่ยนขนบในการแสดงละครเสียใหม่โดยทรงปรับเปลี่ยนทั้งรูปแบบการแสดงและเนื้อหาของ

^๒ เนียนศิริ ตาละลักษณณ์, พระประวัติและผลงานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (มูลนิธินราธิป-วราวรรณ, ๒๕๒๒), ๕๔.

^๓ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำล้นสมเด็จพระ เล่มที่ ๑๔ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๕), ๘๔.

^๔ ศูนย์สังคีตศิลป์ ธนาคารกรุงเทพ, “รายการแสดงละครร้องสาวเครือฟ้า” ในวิวัฒนาการละครไทยเรื่องละครร้อง การแสดงของวิทยาลัยนาฏศิลป์ กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร.

ละคร ละครร้องจึงมีความแปลกใหม่จากละครรำ ความแปลกใหม่นี้เองช่วยเรียกความสนใจจากผู้ชมในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี ความแปลกใหม่ในละครร้อง เช่น การปรับเปลี่ยนรูปแบบจากละครรำตามชนบทเดิมมาเป็นละครที่ให้ความสำคัญแก่การร้อง และมีการเลือกเฟ้นตัวผู้แสดงที่มีความสามารถด้านการขับร้องเพลงไทยตัวละครมีการแสดงออกด้วยกิริยาท่าทางและอารมณ์อย่างสมบทบาท เมื่อผนวกกับเนื้อเรื่องที่ทันสมัยและมีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน จึงทำให้ละครร้องมีเสน่ห์ที่ความแปลกแตกต่างจากละครที่มีอยู่เดิม

นอกจากรูปแบบที่สำคัญของการแสดงคือตัวละครร้องเองและร้องโต้ตอบกันตลอดทั้งเรื่องแล้ว เพลงร้องยังมีความสอดคล้องและเหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่แสดงอีกด้วย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงมอบหมายให้หม่อมหลวงต่วน วรวรรณ ชายาในพระองค์เป็นผู้ประพันธ์เพลงขึ้นใหม่ เพลงร้องนี้มีความไพเราะและสอดคล้องกับบรรยากาศในเรื่อง อาทิ เพลงลาวสวยราย ลาวเดินดง ลาวคำหอม ลาวดำเนินทราย เหมาะสมและกลมกลืนกับบรรยากาศในเรื่อง "สาวเครือฟ้า" ซึ่งกล่าวถึงตัวละครเอกที่เป็นสาวชาวเหนือ เป็นต้น ยามที่ตัวละครร้องจะมีการใช้ข้ออุลลอลตามเบาๆ ใช้กรับพวงและโขนรำมะนาตีให้จังหวะช่วยเสริมให้เพลงร้องมีความซาบซึ้งกินใจ สำหรับการพูดที่เรียกว่าบทเจรจาที่มีในตอนท้ายเพลงของแต่ละเพลงนั้นพอมีบ้างโดยเป็นเพียงบทสอดแทรกหรือบทพูดบทวนบทที่ร้องมาแล้วเท่านั้น นอกจากนี้การเอื้อนตามทำนองจะมีลูกคู่ซึ่งอยู่หลังฉากร่วมกันร้องรับให้สอดคล้องอยู่ระหว่างเนื้อเพลงนั้น และลูกคู่มีบทบาทสำคัญในการเกริ่นเรื่องและดำเนินเรื่อง ละครร้องใช้ผู้หญิงแสดงทั้งหมดยกเว้นตัวตลกเท่านั้นที่ใช้ผู้ชายแสดง สำหรับฉากรวมทั้งการแต่งกายของตัวละครเป็นไปตามท้องเรื่อง ซึ่งแสดงถึงสภาพความเป็นจริงของสังคม วิธีแสดงแบบนี้เป็นที่ชื่นชอบของคนในสมัยนั้น

ส่วนเนื้อหา มีการปรับเปลี่ยนจากละครรำเช่นเดียวกัน เนื้อหาในละครร้องส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่กรมพระนราธิปฯ ทรงคิดเค้าโครงเรื่องขึ้นเอง ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชีวิตของคนทั่วไปในสังคมยุคนั้น เช่น กระดังงาไทย ชูโชค ตามเงา ตครูปก

ผัวจี๋ผัวผัว จับฉลากเกมพิก กระท่อมตีนเปี้ยะ ซึ่งผู้ตัวเอง เป็นต้น ละครบางเรื่องมีเค้าโครงเรื่องมาจากต่างชาติ เช่น เรื่องสาวเครือฟ้า ได้เค้าโครงมาจากเรื่อง Madame Butterfly พ่อเวยวยอดฤพ่อกุญญัตถ์ ได้เค้าโครงเรื่องมาจาก The Modern Cupid บางเรื่องมีที่มาจากพงศาวดารไทย เช่น พระพุทธเจ้าเลื้อ ขบถกรรมเถียร ส่วนบางเรื่องมีที่มาจากพงศาวดารจีน เช่น สามก๊กตอนตั้งโต๊ะหลงกลนางเตียวเลี้ยน

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาของละครเรื่องมีความใกล้เคียงกับผู้ชมและมีความสมจริงมากกว่าละครว่าซึ่งมีที่มาจากวรรณคดีและเป็นเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ ตลอดจนมีอิทธิปาฏิหาริย์ซึ่งเป็นสิ่งไกลตัวมากกว่าละครเรื่อง ความแปลกใหม่ของเนื้อหาเป็นเรื่องที่เสริมให้ผู้ชมใคร่จะติดตามเนื้อเรื่อง

ละครเรื่องช่วยสร้างมิติใหม่ในการชมละครของคนไทย แต่เดิมนั้นผู้ชมละครว่าจะทราบเนื้อเรื่องที่แสดงอยู่ก่อนแล้วจึงไม่ค่อยสนใจที่จะติดตามเนื้อหาของเรื่องแต่สนใจที่จะชมการแสดงมากกว่า เมื่อมีละครเรื่องเกิดขึ้นผู้ชมจะติดตามเนื้อเรื่องที่แปลกใหม่ของละคร ดังนั้นความแปลกใหม่ของเนื้อเรื่องนี้เองมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ผู้ชมเกิดความกระตือรือร้นและสนใจใคร่จะติดตามเรื่องมากกว่าการชมละครว่า ละครเรื่องเป็นที่สนใจของผู้ชมมาก ดังความในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลงวันที่ ๕ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) มีไปถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ความว่า

เธอทำให้ชาววังคลั่งละครเสียหมดแล้ว บัดนี้ถึงกำหนดสมโภชพระที่นั่งซึ่งเคยมีแต่สังเวช และดอกไม้แขวนกับโคมตามแบบแต่ดึกดำบรรพ์ บัดนี้จะแถมมีละคร ขอให้ฉันหา เขาออกซื้อเรื่องๆ หนึ่งว่า *ตุ๊กตาแสนสวย*^๕ แต่เล่นวันเดียวก็ไม่พอ จะขอให้เล่น ๒ วัน คือกำหนดวันเสาร์ที่ ๑๕ และวันอาทิตย์ที่ ๑๖ คราวนี้เป็นวันดูเปล่าแต่ฉันคนเดียวไม่ต้องออกเงิน^๖

^๕ หมายถึงตุ๊กตายอดรัก

^๖ เนียนศิริ ตาละลักษมณ์, เรื่องเดิม ๕๑.

แม้ว่าละครร้องของกรมพระนราธิปฯ จะแสดงได้ไม่นานนักแต่ก็เป็นต้นแบบของละครในยุคต่อมา จึงถือได้ว่ากรมพระนราธิปฯ ทรงประสบผลสำเร็จในการที่ทรงริเริ่มให้มีการแสดงละครร้องขึ้น

วิถีแห่งสามัญชนกับความรื่นรมย์ในละครร้อง

ในยุคของการละครที่เฟื่องฟูและมีการแข่งขันอย่างสูงทำให้เจ้าของคณะละครต้องพัฒนาการละครให้ทันสมัยและเป็นไปตามความต้องการของผู้ชม กรมพระนราธิปฯ ทรงตระหนักดีว่าหากยังคงยึดถือแนวทางการละครแบบดั้งเดิม คณะละครของพระองค์คงจะไม่พัฒนาเทียบเท่าคณะละครอื่นๆ เช่น ละครตึกดำบรรพ์ของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ละครพันทางของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ตลอดจนละครของเอกชนคณะต่างๆ ดังนั้นกรมพระนราธิปฯ จึงทรงนิพนธ์บทละครร้องที่แสดงถึงวิถีชีวิตของคนสามัญซึ่งมีเรื่องแนวรักของชายหญิงเป็นส่วนมาก และเป็นเรื่องของรักที่สมหวังและไม่สมหวัง เรื่องแนวรักพาฝัน โศกเศร้ารันทตใจรวมทั้งเรื่องชวนหัวซึ่งล้วนดึงดูดใจผู้ชมได้เป็นอย่างดี

ความรักของชายหญิงในตัวละครสามัญเป็นเรื่องประโลมโลกที่ช่วยให้ผู้ชมเกิดความสำเร็จอารมณ์ได้โดยง่าย เพราะความสุข โศก ดีใจ เสียใจ แค้นใจ ผิดหวัง สมหวัง ฯลฯ ของตัวละครนั้นเป็นเรื่องของธรรมชาติของมนุษย์เมื่อถูกนำมาถ่ายทอดให้ตัวละครสามัญแสดงออกมา จึงทำให้ผู้ชมรู้สึกว่าได้ใกล้ชิดและสมจริงสมจัง นอกจากนี้การดำเนินเรื่องที่กระชับรวดเร็วและจบเพียงในวันเดียวทำให้ผู้ชมเกิดความพึงพอใจเพราะไม่ต้องคอยติดตามเรื่องในภายหลังซึ่งผิดกับละครรำซึ่งนำมาแสดงเพียงบางตอนเท่านั้น ละครร้องแนวรักของสามัญชนมีหลายเรื่อง เช่น ผัวจีบ ผัวผัว ไก่วักกลั่นถาเสียเชิง ภูเขาญ่สมัยใหม่ ซึ่งไขว่ขวัญ ใจเด็ด กลับร้ายกลายเป็นดี เกี้ยวกันอย่างเผ็ดร้อน กระด้างไทยตันร้ายปลายดี ชูโชค คู่ทุกข์คู่ยาก คว้าน้ำเหลว จับปลาสองมือ ผู้ชายตัวเมีย ถึงพริกถึงขิง เป็นต้น

ฉวี บุณนาค แสดงเป็นสาวเครือฟ้า ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ภาพจาก ประทีน
มหาพันธ์ ในงานวิจัยเรื่อง "ศิลปะการละครร้องของไทย"

ละครร้องที่เป็นเรื่องของสามัญชนและได้รับความนิยมมากในช่วงปลายสมัย
รัชกาลที่ห้า ได้แก่เรื่องตูกตายอดรัก และสาวเครือฟ้า เรื่องตูกตายอดรักเป็นเรื่องราวของ
ชายหญิงที่มีความสุขสมหวัง และเป็นเรื่องราวรักแบบสมอง ด้วยโครงเรื่องที่ไม่ซับซ้อน การ
สอดแทรกบรรยายกาศชวนหัวกับบทร้องโต้ตอบที่ไพเราะคมคายช่วยชูรสชาติให้แก่ละคร

เรื่องนี้มากยิ่งขึ้น เรื่องสืออยู่ว่าหลวงกะละมัยบันตึกตาได้สวยมากและเขาบันตึกตาตัวหนึ่ง หน้าตาเหมือนแฉล้มบุตรสาว เมื่อแฉล้มทำตึกตาแตกเธอกลัวบิดาลงโทษจึงปลอมตัวเป็นตึกตาแทน เมื่อหลวงวิเชียรมาเห็นตึกตาปลอมก็ชอบใจจึงขอซื้อ เขาหลงใหลตึกตาปลอมมาก ภายหลังเขาทราบว่าตึกตาคือแฉล้ม หลวงวิเชียรจึงพาเธอมาขอโทษหลวงกะละมัย และหลวงวิเชียรได้แต่งงานกับแฉล้ม

ส่วนเรื่องสาวเครือฟ้า นั้น กรมพระนารายณ์ทรงนำเค้าโครงเรื่องมาจากอุปรากรชื่อมาตามบัตเตอร์ฟลาย ของปุซซินี ซึ่งปรากฏเรื่องย่ออยู่ในพระราชนิพนธ์ไกลบ้านและทรงดัดแปลงเนื้อเรื่องเป็นว่า สาวเชียงใหม่ทุ่มเทความรักให้แก่หนุ่มกรุงเทพฯ และท้ายที่สุดความผิดหวังในความรักทำให้กระทำความผิดวินัยบาปกรรม โศกนาฏกรรมของตัวละคร "สาวเครือฟ้า" ก่อให้เกิดความรู้สึกสะเทือนอารมณ์แก่ผู้ชมเป็นอย่างยิ่ง

เป็นที่น่าสังเกตว่าละครเรื่องมักสอดแทรกบทตลก อาจเป็นเพราะว่าความรู้สึกขบขันเป็นการผ่อนคลายอารมณ์ซึ่งคนทั่วไปต้องการอยู่เสมอ บทตลกช่วยให้ละครเรื่องมีสีสันมากยิ่งขึ้น การยั่วล้อ ล้อเลียนหรือเสียดสีตัวละครช่วยให้ผู้ชมชอบใจ การแสดงอาภักิริยาต่างๆ ที่ชวนขันของตัวละครทำให้ผู้ชมหัวเราะได้ง่าย

จะเห็นได้ว่าเรื่องราวของคอนธรรมาสามัญที่มีได้เป็นคนในอุดมคติ หากแต่เป็นเรื่องของบุคคลที่พบเห็นในชีวิตจริงซึ่งก่อปรด้วยความรัก โลภ โกรธ และหลง อันเป็นธรรมชาติของปุถุชนมีส่วนสำคัญที่ทำให้ละครเรื่องมีความสนุกสนาน มีสีสัน และชวนติดตามมากกว่าละครว่า

ละครเรื่องกับพัฒนาการด้านการละครของไทย

แต่ดั้งเดิมนั้นละครไทยเน้นการร่ายรำ และใช้การขับร้องประกอบ ตัวละครมิได้ขับร้องเอง ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสร้างสรรค์ละครดึกดำบรรพ์ขึ้น พระองค์ทรงจัดให้มีการแสดงละครประเภทนี้โดยที่ตัวละครร่ายรำและขับร้องเอง จวบจนกรมพระนารายณ์ ทรงริเริ่มละครเรื่องขึ้นและทรงสร้างสรรค์การแสดงขึ้นใหม่ กล่าวคือในระยะแรกตัวละครขับร้องเองและให้ความสำคัญแก่บทหรือมากกว่า

หม่อมพร้อม และหม่อมสุ่น พระและนางของคณะละครหลวงนฤมิตร ภาพจาก
ประเทิน มหาพันธ์ ในงานวิจัยเรื่อง “ศิลปะการละครร้องของไทย”

การเจรจา ในขณะที่ละครตีกดำบรรพ์ให้ความสำคัญแก่บทร้องและบทเจรจาอย่างเท่าเทียมกัน ในระยะแรกละครร้องมีการร่ายรำอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก เช่น รำประกอบฉาก แต่งตัวของสาวเครือฟ้า ในละครร้องเรื่อง “สาวเครือฟ้า” ละครร้องนำแบบอย่างของละครรำที่มีชนบทการรำในบทที่ตัวละครอาบน้ำ แต่งตัวหรือบทละครสง่างามเครื่อง นอกจากนั้นการ

ทำกิจอย่างต่างๆ ของตัวละครมีการนำขนบของละครมาใช้ เช่น ทำอายุ ทำเกี้ยวพาราสี ในระยะหลังกรมพระนราธิปฯ ทรงตัดการร่ายรำออกคงเหลือเพียงการใช้มือประกอบการร้องอยู่บ้าง และให้ตัวละครออกทำทางอย่างสามัญ ตลอดจนมีการเจรจาที่เรียกว่า เจรจาทวนบท ต่อมาเมื่อมีละครพูดเกิดขึ้น การขับร้องเพลงไทยได้ถูกตัดทิ้งไปคงเหลือเพียงการพูดและการใช้ทำทางประกอบการพูดของตัวละครเท่านั้น สำเนียงที่ตัวละครใช้พูดต้องเหมาะกับบทบาทและอารมณ์ของตัวละครขณะเดียวกันก็ต้องสัมพันธ์กับกิจอาการในการแสดงด้วย ละครพูดไม่มีการเกริ่นเรื่องหรือการบรรยายใดๆ

ฉากเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญต่อการแสดงละครและแสดงถึงพัฒนาการของการทำละครเช่นกัน ฉากในละครร้องมีได้ตระการตาฉากเช่นละครอย่างละครดึกดำบรรพ์หากแต่ใช้ฉากธรรมดาที่มีความสมจริงกับท้องเรื่อง และเมื่อพัฒนามาเป็นละครพูดฉากที่ใช้ก็เป็นฉากธรรมดาตามแบบของละครร้องที่มุ่งให้มีความใกล้เคียงกับชีวิตจริงมากยิ่งขึ้น

ท่วงทำนองเพลงไทยจากละครร่วมมีส่วนสำคัญต่อการนำมาปรับประยุกต์ใช้ในละครร้อง กรมพระนราธิปฯ ทรงใช้ทั้งทำนองเพลงไทยจากละครร่วมและทรงมอบหมายให้พระยาประพันธ์เพลงขึ้นใหม่ให้สอดคล้องกับบรรยากาศในท้องเรื่อง นอกจากนี้กรมพระนราธิปฯ ยังทรงนำเพลงทำนองฝรั่งมาใช้กับละครร้องด้วย ในเรื่องเพลงร้องตามทำนองฝรั่งขุนวิจิตรมาตรากล่าวว่า “เพลงร้องตามทำนองฝรั่งจึงได้มีขึ้นในครั้งนั้นนับว่าเพลงภาษาไทยที่ร้องตามทำนองฝรั่งมาจกละครร้องปรีดาเป็นต้นกำเนิด”^๙

ขุนวิจิตรมาตรายกตัวอย่างเพลงที่มีทำนองฝรั่งในละครร้อง เช่น เพลงฝรั่งฮัลโล ซึ่งเนื้อความตอนหนึ่งว่า

คุณหลวง คุณหลวง
ใส่เสื้อราชปะแตน
เงินเดือนยี่สิบบาท

อยู่กระทรวงยุทธนา
ทำไมไม่ชวนนาฬิกา
ดูเบสก็าดเสียเต็มประดา”^{๑๐}

^๙ ขุนวิจิตรมาตรา, เรื่องของละครและเพลง (กรุงเทพฯ: ชัยศิลป์, ๒๕๒๒), ๔๒.

^{๑๐} เรื่องเดิม, ๔๗.

การนำทำนองเพลงฝรั่งมาใช้กับการแสดงละครร้องแบบปรีดาคล้ายจัดได้ว่าเป็นการสร้างสรรคใหม่ในด้านทำนองเพลงซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการสร้างความไพเราะของเพลงร้องและช่วยเสริมสร้างบรรยากาศให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่มีเหตุการณ์ที่ทันสมัยมากยิ่งขึ้น

ละครร้องนับว่าช่วยเพิ่มความแปลกใหม่ให้แก่การละครของไทยในสมัยนั้นด้วยเนื้อเรื่องที่สนุกสนานเข้มข้น ชวนติดตาม เช่น เรื่องรัก โคกเคี้ยว ตลกขบขัน จากตัวละครสามัญมาแทนที่ตัวละครจักรๆ วงศ์ๆ ในละครรำเช่นละครดึกดำบรรพ์ หลังจากละครร้องนำเรื่องราวของสามัญชนมาแสดงแล้ว ต่อมาเมื่อมีละครพูดเกิดขึ้นก็ได้นำเรื่องราวของสามัญชนมาแสดงเช่นเดียวกัน

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าละครร้องพัฒนามาจากละครรำและละครร้องมีการพัฒนาวิธีแสดง และมีเนื้อหาแปลกใหม่ซึ่งมักเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตคนในสมัยนั้น ซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการด้านละครที่เด่นชัด ละครร้องสะท้อนให้เห็นพระอัจฉริยภาพของกรมพระนารายณ์ทั้งในด้านการปรับปรุงยุคละครแบบเดิมและการสร้างสรรค์วิธีแสดงให้ทันสมัย ตลอดจนนำไปสู่การสร้างสรรคละครเวทีสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ละครพูด” นับได้ว่าละครร้องเป็นจุดประสานระหว่างละครรำและละครพูดนั่นเอง

ละครร้องกับธุรกิจด้านความบันเทิง

ยุคที่มีละครร้องเกิดขึ้นเป็นยุคที่เกิดการแข่งขันด้านการละครอย่างคึกคัก ยุคนี้มีทั้งการสร้างโรงละครหลวงและโรงละครสาธารณะ ตัวอย่างโรงละครหลวง เช่น โรงละครสวนมิสกวัน โรงละครที่ปัญญาสโมสร ส่วนโรงละครสาธารณะนั้นมีหลายโรง ได้แก่ โรงละครดึกดำบรรพ์ โรงละครพระองค์เจ้าโตเล็ก โรงละครเจ้าพระยาเทเวศร์ โรงละครหม่อมเจ้าอลังการ โรงละครพระยาเทเวศร์ โรงละครพระยาประสิทธิศุภการ โรงละครเจ้าหมื่นสรรเพ็ช โรงละครพิมพ์เจ้าของ^๙ เป็นต้น

^๙ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ เรื่องเดิม, ๒๐๑-๒๐๒.

การจัดแสดงละครนั้นต้องใช้ทุนทรัพย์มาก ดังที่นายพลอย หอพระสมุดกล่าวไว้ใน “เรื่องเล่นละคร” ว่า

ต่างเราจะคิดเล่นละครดูสักโรงหนึ่ง จะต้องลงทุนรอนสักรเท่าใดจึงจะพอ ในขั้นต้นต้องคิดเพียงเตี้ยๆ ก่อน หาเด็กที่ร่นๆ สามมาหัดไว้สัก ๑๖ คน พอเป็นละครได้โรงหนึ่ง การที่จะจัดหาคนเช่นนั้นก็ต้องสละทุนทรัพย์ออกช่วยไถ่มาไว้ให้เป็นกรรมสิทธิของเราทีเดียวจึงจะควร แต่จะต้องเลือกช่วยคนชนิดที่มีครอบครัว บิดามารดาอยู่พร้อมทั้งที่มีบุตรและธิดาครวละหลายๆ ประมาณอยู่ในราว ๘ ครวคิดตัวกันไปในครวหนึ่ง คงมีเด็กหญิงที่รูปดีๆ ครวละสัก ๒ คน เด็กชายสัก ๒ คน และออกเงินช่วยตัวกันไปอยู่ในครวละ ๘ ซึ่งรวม ๘ ครว เป็นเงิน ๖๔ ^{๑๐} ซึ่ง

ด้วยเหตุที่การทำละครต้องใช้ทุนทรัพย์สูงและเกิดการแข่งขันด้านละครมากขึ้น การจัดการแสดงละครจึงมีความเหมาะสม เพราะละครต้องใช้ต้นทุนในการแสดงต่ำกว่าละครเวที ละครเรื่องส่วนใหญ่มีความเป็นปัจจุบันสมัย การแบ่งเรื่องเป็นฉากและการจัดฉากแบบสมจริงมีความสะดวกในการแสดง การใช้เครื่องดนตรีประกอบการแสดงก็มีไม่มากนัก อีกทั้งตัวละครแต่งกายแบบสมจริงคือแต่งกายตามปกติในชีวิตประจำวัน จึงช่วยลดต้นทุนในการแสดง ถ้าหากนำละครเรื่องมาเปรียบเทียบกับละครบางประเภทแล้วจะพบว่าละครเรื่องมีการประหยัดค่าใช้จ่ายมากกว่าจึงมีความเหมาะสมด้านการลงทุนมากกว่า ในสมัยนั้นมีการแสดงละครเรื่องของกรมพระนารายณ์ ๖ เรื่องและแม้ว่ากรมพระนารายณ์จะทรงเลิกกิจการไปแต่ก็มีคณะละครอื่นๆ จัดการแสดงละครสืบต่อมา

^{๑๐} นายพลอย หอพระสมุด, ละครไทยใน พ.ศ. ๒๔๔๐ (พระนคร : พระจันทร์, ๒๔๘๓), ๖-๗.

ละครร้องคือละครกรรมชาติที่สะท้อนภาพสังคม

เด่นดวง พุ่มศิริ เคยกล่าวไว้ใน “ละครตามแบบละครและละครตามแบบชีวิตจริง” ว่า

ในทุกยุคทุกสมัย ทุกถิ่นฐานบ้านเมืองย่อมมีแบบแผนการละครของตนไว้ทุกที่ แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือในถิ่นที่เจริญแล้วนั้นการละครได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับอย่างสม่ำเสมอโดยที่ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงทางอื่นๆ ในสังคม เช่น ทางทัศนศิลป์หรือการเปลี่ยนแปลงในทัศนสังคมและการเมือง ละครก็เปลี่ยนแนวความคิดตามไปด้วย ละครจึงเป็นเหมือนละครกรรมชาติที่ฉายภาพความเป็นไปในโลกทุกกรณี^{๙๙}

การเปลี่ยนแปลงวิธีแสดงและเนื้อหาในละครร้องที่โน้มนำศิลปะจากชาติตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับศิลปะการแสดงของไทย จึงเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่าคนไทยมีการปรับปรุงศิลปะด้านการละครเพื่อให้ความเจริญและมีการพัฒนาให้ทัดเทียมชาติตะวันตก นอกจากนี้ละครร้องมีการกล่าวถึงความเชื่อ ค่านิยม และวิถีการดำรงชีวิตของคนไทยที่สั่งสมมาเป็นเวลาช้านาน เช่น ค่านิยมเกี่ยวกับความเป็นกุลสตรี ค่านิยมการเข้ารับราชการ ความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ เมื่อนำมาผนวกกับวิถีชีวิตแบบใหม่ที่มีกลิ่นอายของตะวันตก ได้แก่การซื้อของที่ห้างฝรั่ง การไปดื่มน้ำผึ้งพระจันทร์ หรือการแต่งกายเลียนแบบสากลนิยม ทำให้เห็นว่าละครร้องเปรียบเสมือนกระจกที่ฉายภาพความเป็นไปในสังคมในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีทั้งการอนุรักษ์และสร้างสรรค์

^{๙๙} เด่นดวง พุ่มศิริ, “ละครตามแบบละครและละครตามแบบชีวิตจริง” ใน ภาษาและหนังสือ ๓๓๓ (๒๕๔๕), ๕๗.

สรุป

ศิลปะการละครของไทยได้มีพัฒนาการซึ่งแสดงถึงความสามารถของคนไทย ในการสร้างสรรค์ศิลปะอันสูงส่งนี้ไว้ให้คนรุ่นหลังชื่นชมอย่างภาคภูมิใจ ในยุคหนึ่งคนไทย เคยได้ชมละครร้องที่มีความแปลกใหม่จากละครจำทั้งด้านวิธีแสดงและเนื้อเรื่อง ละคร ร้องนอกจากจะทำให้ผู้ชมเกิดความสุขและเป็นสิ่งผ่อนคลายอารมณ์แล้วยังสะท้อน ให้เห็นภาพของสังคมในสมัยนั้นด้วย ละครร้องค่อยๆ เสื่อมความนิยมลงเมื่อสภาพของ สังคมไทยเปลี่ยนแปลง และเสื่อมสลายในยุคที่ภาพยนตร์เป็นศิลปะบันเทิงที่เข้ามา แทนที่ ปัจจุบันละครร้องหาชมได้ยากยิ่ง และถึงเวลาแล้วที่เราควรหันมาใส่ใจในศิลปะ การแสดงประเภทนี้เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ตั้งใจสร้างสรรค์สิ่ง ที่มิคุณค่ายิ่งต่อสังคม

บรรณานุกรม

กอบกุล อิงคุทานนท์. “พัฒนาการบทละครร้องสลับทูต” ใน **อักษรศาสตร์มหาวิทยาลัย**

ศิลปากร. ๑๗, ๑-๒ (มิถุนายน ๒๕๓๘-พฤษภาคม ๒๕๓๙) : ๙๑-๑๐๑.

----- **อิทธิพลละครตะวันตกต่อบทละครดึกดำบรรพ์**. ๓๓ (๒๕๔๕)
๕๐-๕๕.

กัลยรัตน์ หล่อมณีพรรัตน์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครร้องของพรานบุรุษ” วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

กาญจนาคนันท์. **กรุงเทพเมื่อ ๗๐ ปีก่อน**. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๒๐.

ขุนวิจิตรมาตรา. **เรื่องของละครและเพลง**. กรุงเทพฯ : ชัยศิลป์, ๒๕๒๒.

จักรกฤษณ์ ดวงพัตรา. **วรรณคดีการแสดง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๖.

จรรยาศรี วีรวานิช. **ละครร้องในสวนสุนันทา**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๒.

จันทิมา พรหมโชติกุล. “วิเคราะห์บทละครร้องของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๘.

เด่นดวง พุ่มศิริ. “ละครตามแบบละครและละครตามแบบชีวิตจริง” ใน **ภาษาและหนังสือ** ๓๓ (๒๕๔๕), ๕๗.

นริศรานุกัฏติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาและดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **สารนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา**. เล่ม ๑๔. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔.

นายพลอย หอพระสมุด. **ละครไทยใน พ.ศ. ๒๔๔๐**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๔๘๓.

ประเทิน มหาพันธ์. รายงานการวิจัยเรื่องศิลปะการละครของไทย. มุลนิธิเจมส์
ทอมสัน, ๒๕๒๕.

ประเสริฐอักษร (นามแฝง). บทละครเรื่องเรื่องคู่ทุกข์คู่ยาก. โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ,
๒๕๕๓.

..... บทละครเรื่องเรื่องตันร่ายปลายดี. โรงพิมพ์อักษรนิติ,
๒๕๕๓.

..... บทละครเรื่องเรื่องถึงพริกถึงขิง. โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ,
๒๕๕๒.

..... บทละครเรื่องเรื่องกลับร่ายปลายดี. โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ,
๒๕๕๒.

..... บทละครเรื่องเรื่องขึ้นหิ้งถึงดี. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

..... บทละครเรื่องเรื่องผู้ร่ายกลับบ้าน. โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ,
๒๕๕๓.

..... บทละครเรื่องเรื่องกระท่อมตีนเปี้ยะ. โรงพิมพ์อักษรนิติ,
๒๕๕๒.

..... บทละครเรื่องเรื่องสาวเครือฟ้า. ม.ป.ท.ม.ป.ป.

..... บทละครเรื่องเรื่องปนละวันปนละเก. โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ,
๒๕๕๒.

..... บทละครเรื่องเรื่องเกี่ยวกันอย่างเผ็ดร้อน. ม.ป.ท. ม.ป.ป.

..... บทละครเรื่องเรื่องตุ๊กตายอดรัก. ม.ป.ท.ม.ป.ป.

..... บทละครเรื่องเรื่องขบถบุญกว้าง. โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ,
๒๕๕๓.

..... บทละครเรื่องเรื่องพระพุทธเจ้าเสือ. โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ,
๒๕๕๓.

..... บทละครเรื่องเรื่องขบถธรรมเถียร, ม.ป.ท., ๒๔๕๓.

..... บทละครเรื่องเรื่องใจเด็ด. โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๒.

..... บทละครเรื่องเรื่องชิงไขว้ขวัญ. โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ,
๒๔๕๓.

..... บทละครเรื่องเรื่องจับปลาสองมือ. โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ,
๒๔๕๓.

พระศรี (นามแฝง). บทละครเรื่องเรื่องไกรวัลลีนฤเสยเชิง. โรงพิมพ์กองลหุโทษ, ๒๔๕๔.

..... บทละครเรื่องเรื่องผัวจี้ผัวผัว. โรงพิมพ์ผดุงพันธ์, ๒๔๕๔.

..... บทละครเรื่องเรื่องคว้าน้ำเหลว. โรงพิมพ์กองลหุโทษ, ๒๔๕๔.

มิสเตอร์ไม้ (นามแฝง). บทละครเรื่องเรื่องตามเงา. ม.ป.ท. ๒๔๕๕.

..... บทละครเรื่องเรื่องตครูปก. โรงพิมพ์กองลหุโทษ, ๒๔๕๕.

..... บทละครเรื่องเรื่องผู้ชายตัวเมีย. ม.ป.ท. ๒๔๕๕.

สายวรุณ น้อยนิมิตร. “เปรียบเทียบบทละครตีกดำนรพักษ์ละครจำและละครเรื่องพระ
อัจฉริยลักษณ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์” ใน **อักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร** ๑๗, ๑-๒ (มิถุนายน ๒๕๓๗ - พฤษภาคม ๒๕๓๘)
๙๒-๑๒๐.

..... “จากละครตีกดำนรพักษ์ถึงละครเรื่องพระอัจฉริยลักษณ์ของสอง
นักปราชญ์” ใน **ภาษาและหนังสือ**. ๓๓ (๒๕๔๕) ๒๙-๔๙.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์ วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-
๒๔๗๗. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

หมากพญา (นามแฝง). บทละครเรื่องเรื่องพ่อเวยาวยอดฤาพ่อนุศลลักษณ์. โรงพิมพ์
ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๕.

เหม็งก๊วยนั้น. บทละครเรื่องเรื่องสามก๊กตอนตั้งโต๊ะหลงกลนางเตียวเลี้ยว. ม.ป.ท., ๒๔๕๓.

เอนก นาวิกมูล. **นาฏกรรมชาวสยาม**. กรุงเทพฯ : สายธาร, ๒๕๔๕.